

ΥΡΙΑ ΝΑΞΟΥ. Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ*

Το ενδιαφέρον του Παναγιώτη Κοντού για σύσφιξη των σχέσεων του Αθήνησιν Καποδιστριακού με το Πανεπιστήμιο της Κύπρου και των φοιτητών της Φιλοσοφικής με τους Κυπρίους ομολόγους τους ήταν αδιάπτωτο και η προσπάθειά του για προσωπική επαφή με τη Μεγαλόνησο συνεχής. Ένα άλλο νησί με το οποίο είχε και έχει στενούς δεσμούς είναι η Νάξος. Επιθυμώντας λοιπόν η συμβολή μου σ' αυτόν τον τόμο να αντανakλά κάποια από τα ενδιαφέροντα του τιμωμένου, σκέφτηκα ότι θα μπορούσα να ασχοληθώ με την αδιάκοπη και τροφοδότρα σχέση της Κύπρου με τη Νάξο, έστω κι αν αναφερθώ σε χρόνους πολύ παρωχημένους.

Αφορμή για την ανάπτυξη του συγκεκριμένου θέματος έδωσε μια σειρά κινητών ευρημάτων από την ανασκαφή του Πανεπιστημίου Αθηνών στα Ύρια της Νάξου, που ξεκίνησε το 1986 από μέλη του Τομέα Αρχαιολογίας υπό την διεύθυνση του Β.Κ. Λαμπρινουδάκη σε συνεργασία με συναδέλφους της Έδρας Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής του Πολυτεχνείου του Μονάχου¹. Δώδεκα χρόνια αργότερα η έρευνα είχε ολοκληρωθεί, τα μνημεία είχαν συντηρηθεί και η συγκεκριμένη θέση αποτελεί πλέον συγκροτημένο και επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο που συχνά φιλοξενεί πολιτιστικές εκδηλώσεις. Το επιστημονικό ενδιαφέρον των μνημείων που ήρθαν σε φως είναι καθοριστικό για τις γνώσεις μας στο θέμα της

* Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί την επεξεργασμένη μορφή διάλεξης που παρουσιάστηκε στη Μονάδα Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου, τον Μάρτιο του 2005.

1. Για την ανασκαφή των Ύριων βλ. Β. Λαμπρινουδάκης, «Έξι χρόνια ανασκαφικής έρευνας στα Ύρια της Νάξου», *ΑΕ* 1992, 201-216. V. Lambrinoudakis, "Beobachtungen zur Genese der Ionischen Gebäckformen", στο E.-L. Schwandner (εκδ.), *Säule und Gebäck, Bauforschungs-Kolloquium in Berlin 1994*, Mainz 1996, 55-60. G. Gruben, "Griechische Unordnungen", στο E.-L. Schwandner (εκδ.), *ό.π.*, 65-70. A. Ohnesorg, "Kykkladische Altäre", στο *Bericht über die 37. Tagung für Ausgrabungswissenschaft und Bauforschung, Duderstadt 27-31. Mai 1992*, Bonn 1994, 53-58. G. Gruben, "Naxos und Delos. Studien zur archaischen Architektur der Kykladen", *JdI* 112 (1997), 264-267, 300, 394, 307. E. Simantoni-Bournia, "The early phases of the Hyria Sanctuary on Naxos. An overview of the pottery", στο M. Stamatopoulou, M. Geroulanou (εκδ.), *Excavating Classical culture. Recent archaeological discoveries in Greece*, Oxford 2002 (*BAR Series* 1031), 269-280. V. Lambrinoudakis, «Rites de consécration des temples à Naxos», στο *Cahiers de la Villa "Kérylos", Table Ronde: Rites et cultes dans le monde antique*, Paris 2002, 1-19.

γένεσης της μεγάλης αρχιτεκτονικής στις Κυκλάδες. Η σημασία των αρχιτεκτονικών καταλοίπων είναι τέτοια που επισκιάζει συνήθως το ενδιαφέρον για τα κινητά ευρήματα, τα οποία στο συγκεκριμένο χώρο είχαν ιδιαίτερα κακή διατήρηση εξαιτίας της υπερβολικής υγρασίας του εδάφους και της συνεχούς και βαθιάς άρροσης. Παρά ταύτα αρκετά πράγματα σώθηκαν, τόσο στον τομέα της κεραμικής όσο και σ' αυτόν της μικροτεχνίας, που μας επιτρέπουν να στοιχειοθετήσουμε τους δεσμούς της Νάξου με την Κύπρο και τις πολιτιστικές οφειλές της πρώτης προς τη δεύτερη.

Α. Μια σειρά τεσσάρων μικρών αγγείων πόσεως είναι τα πρώτα που θα μας απασχολήσουν. Τα τρία από αυτά προέρχονται από το εσωτερικό του ναού Π (περ. 730-690 π.Χ.), ενώ το τέταρτο βρέθηκε κοντά στην είσοδο του ίδιου οικοδομήματος. Πρόκειται για χαμηλά ανοιχτά αγγεία, με συνεχές προφίλ, χωρίς δηλαδή διάκριση του ώμου ή του χείλους του αγγείου, το ύψος των οποίων δεν ξεπερνά τα 0.055 μ. και η μεγίστη διάμετρος τα 0.10 μ. Έχουν επίπεδη βάση και δύο μικρές οριζόντιες λαβές κυκλικής τομής. Το σχήμα τους πλησιάζει περισσότερο εκείνο της κοτύλης, αν και είναι πολύ αβαθή. Είναι κατασκευασμένα από ναξιακό πηλό, αρκετά καθαρό, με λίγη λεπτή μίκα. Καλύπτονται από παχύ επίχρισμα, λευκοκίτρινο έως ανοιχτοκαστανό και η διακόσμησή τους έγινε με καστανοκόκκινη θαμπή αργιλική βαφή.

Ενδιαφέρον για το θέμα μας παρουσιάζει ο τύπος της διακόσμησής τους, αν και είναι μάλλον πρόχειρη και χωρίς ιδιαίτερες αξιώσεις: Επάνω στο παχύ λευκοκίτρινο επίχρισμα σχεδιάζονται λεπτές οριζόντιες ταινίες που περιτρέχουν τη μία όψη του αγγείου, είτε την εσωτερική (στις δύο σχεδόν αμέριστες κοτύλες, εικ. 1-4, σχέδ. 1), είτε την εξωτερική (στις δύο αποσπασματικά σωζόμενες), ενώ η άλλη όψη είναι ολόβαφη. Στο σημείο όπου καταλήγουν οι παράλληλες ταινίες, δηλαδή αντίστοιχα στον πυθμένα ή στην κάτω όψη της βάσης του αγγείου, σχηματίζεται σταυρός ή αστέρι μέσα σε κύκλο. Η ολόβαφη εξωτερική επιφάνεια των δύο σχεδόν αμέριστων κοτυλών διακόπτεται, ακριβώς κάτω από το χείλος, από εδαφόχρωμη ταινία πλάτους 0.015-0.02 μ., που κοσμεύεται με κατακόρυφα παχέα γραμμίδια ή από κακοσχηματισμένα κατακόρυφα αντίστροφα Σ (εικ. 3 και σχέδ. 1). Τόσο το σχήμα όσο και ο τύπος διακόσμησης των αγγείων βρίσκουν στενά παράλληλα στην ευβοϊκή ή ευβοϊκής έμπνευσης κεραμική του ύστερου 8^{ου} αι. π.Χ., περίοδο στην οποία θα πρέπει να τα χρονολογήσουμε, τόσο με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα όσο και από τεχνολογικές παρατηρήσεις². Η γενική όμως

2. Για το σχήμα πρβλ. Α. Cambitoglou et al., *Zagora 2*, Athens 1998, 200, πίν. 209 c-d. *Délos XV*, πίν. 33 Af. Για τη διακόσμηση με παράλληλες οριζόντιες ταινίες, που είναι κοινότατη στη ναξιακή ΥΓ κεραμική, ιδίως στην ομάδα Ch. Dugas, C. Rhomaïos, *Les vases préhelléniques et géométriques. Expédition archéologique de Délos XV*, Bb, βλ. J.N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery*, London 1968, 174. Για τα ευβοϊκής έμπνευσης κατακόρυφα γραμμίδια ή τα κατακόρυφα Σ βλ. Α.

ιδέα του σχήματος και της διακόσμησής τους έχει πολύ παλαιότερους προδρόμους στην κυπριακή κεραμική των πρωτοϊστορικών και πρώιμων ιστορικών χρόνων, από την οποία άλλωστε είναι βαθιά επηρεασμένη και η ευβοϊκή. Έτσι τα ναξιακά αγγεία που μας απασχολούν βρίσκουν πολύ κοντινά παρόμοια σε κυπριακά κύπελλα/ πινάκια της τροχήλατης λευκής γραπτής (white painted) III κεραμικής, της Πρώτο-λευκής γραπτής (Proto-white painted) και λευκής γραπτής (white painted) I, από την Υστεροκυπριακή II C και την Κυπρογεωμετρική I εποχή³. Το γεγονός ότι η κυπριακή επίδραση στον τομέα της κεραμικής φαίνεται να φτάνει στη Νάξο μέσω της Εύβοιας, με την οποία η Κύπρος είχε παλαιές και στενότερες σχέσεις, δεν μειώνει την σημασία της.

Β. Εννιά όστρακα, κάποια από αυτά συγκολλώμενα, τα οποία ήρθαν στο φως νότια και δυτικά του ναού των Υδρών σε βάθος 1.20-1.10 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας, προέρχονται από πήλινο ανθρωπίνο προσωπείο που εικονίζει ανδρική γενειοφόρο μορφή, σχεδόν φυσικών διαστάσεων. Το πιθανό ύψος του αποκατεστημένου προσωπείου υπολογίζεται στα 0.20-0.22 μ. (εικ. 5, σχέδ. 2).

Αν και η διατήρηση του προσωπείου είναι πολύ αποσπασματική, όμως σώζονται αρκετά στοιχεία που μας επιτρέπουν σχεδόν ασφαλή αποκατάσταση, τουλάχιστον στις περισσότερες λεπτομέρειες. Τα μάτια είναι διάτρητα και περιγράφονται με μαύρη αργιλική βαφή, η μύτη είναι λεπτή και ευθεία, ενώ τα βυθισμένα ρουθούνια περιγράφονται με μαύρη βαφή. Δεν παρουσιάζει κοίλανση στην πίσω όψη. Από το μισάνοιχτο στόμα σώζεται μόνο το κάτω χείλος, το οποίο τονίζεται επίσης με βαφή. Ιδιαίτερα εμφαντικό είναι το πηγούνι, συμφυρόμενο με την τριγωνική γενειάδα που συνεχίζεται στις παρειές. Στη βάση του λαυμού, στο σημείο που τελειώνει το προσωπείο, σώζεται κόσμημα αλυσίδας ενάλληλων ρόμβων. Στο αριστερό άκρο του οστράκου με την αλυσίδα ρόμβων υπάρχει μικρή οπή (σώζεται η μισή), από την οποία, όπως και από πιθανές άλλες ανάλογες, πρέπει να περνούσαν ιμάντες πρόσδεσης ή ανάρτησης του προσωπείου.

Στη χρονολόγηση βοηθούν τα ανασκαφικά δεδομένα και το διακοσμητικό

Ανδρειωμένου, *AE* 1981, 94, πίν. 28-29 και πίν. 15 αρ. 3. Της ίδιας, *AE* 1978, πίν. 52 α (επάνω αριστερά), πίν. 53 β (κάτω αριστερά). *Lefkandi* I, 66, αρ. 202 και 204, πίν. 50

3. Πρβλ. τα δώτα κύπελλα/πινάκια της τροχήλατης λευκής γραπτής III κεραμικής από την Καλαβάσο-Άγιο Δημήτριο, Α. South, "Kalavassos-Agios Dhimitrios 1992-1996", *RDAC* 1997, 151 κε, πίν. XV 4 (Υστεροκυπριακά III C). Βλ. ακόμη το δώτο πινάκιο της λευκής γραπτής κεραμικής I, Β. Καραγιώργης, *Αρχαία Κυπριακή Τέχνη στο ΕΑΜ Αθηνών*, Αθήναι 2003, 120 αρ. 119, το τρίωτο πινάκιο της ίδιας κεραμικής, Ρ. Flourentzos, "The Early Geometric Tomb no 132 from Palaeparphos", *RDAC* 1997, 205-218, πίν. XXIX 12 (δεύτερο μισό 11ου αι. π.Χ.), ή τις «κοτύλες» της Πρώτο-λευκής γραπτής κεραμικής, *Αυτόθι*, πίν. XXXIV 54-55 (Κυπρογεωμετρική περίοδος). Για τη χρονολόγηση της κεραμικής αυτού του είδους βλ. Μ. Iacovou, "Proto-white Painted Pottery; a Classification of the ware", στο J. Barlow, D. I. Bolger, B. Kling (εκδ.), *Cypriot ceramics: Reading the prehistoric record*, 1991, 199-205. *Αυτόθι*, Β. Kling, "A terminology for matt-painted wheelmade Pottery of Late Cypriot IIC-III A", 183.

θέμα στη βάση του λαμού⁴. Η αλυσίδα ενάλληλων ρόμβων που στολίζει την βάση του λαμού είναι κοινό κόσμημα της ναξιακής κεραμικής του α΄ μισού και των μέσων του 7^{ου} αι. π.Χ. Όμως ο ανασκαφικός ορίζοντας του αντικειμένου δεν επιτρέπει χρονολόγησή του πολύ μετά το 700 και πάντως όχι μετά την πρώτη δεκαετία του 7^{ου} αι. π.Χ.

Το εύρημα των Υρίων αποκτά ξεχωριστή σημασία από το γεγονός ότι παρόμοια, φυσικών διαστάσεων αντικείμενα είναι εξαιρετικά σπάνια στα ελληνικά ιερά, ειδικότερα από χρόνους τόσο πρώιμους όσο αυτοί στους οποίους ανήκει το προσωπείο της Νάξου. Το γνωστότερο και πιο εντυπωσιακό σύνολο στον ελληνικό χώρο παρέχουν τα πήλινα προσωπεία φυσικού ή σχεδόν φυσικού μεγέθους των πρώιμων αρχαϊκών και αρχαϊκών χρόνων του ιερού της Ορθείας στη Σπάρτη⁵, τα οποία σύμφωνα με την πιο πρόσφατη δημοσίευση κατατάσσονται σε δύο μεγάλες ομάδες: στην πρώτη περιλαμβάνονται προσωπεία που παρουσιάζουν τη μορφή ενός γενειοφόρου ή αγένειου άνδρα με εξιδανικευμένα χαρακτηριστικά και στη δεύτερη προσωπεία μορφάζοντα, με βαθιές αυλακώσεις που χαράζουν το μέτωπο και τις παρειές⁶.

Οι πρόδρομοι τόσο των μορφαζόντων όσο και των ιδεαλιστικών προσωπείων εντοπίζονται στην προϊστορική Εγγύς Ανατολή⁷. Η πορεία τους από τη Συροπαλαιστινιακή ακτή στην Κύπρο είναι καλά τεκμηριωμένη. Κατά την ύστερη Εποχή του Χαλκού εμφανίζονται στη μεγαλόνησο πήλινα ανθρωπομορφικά προσωπεία των δύο τύπων σε ιερά (μορφάζοντα κυρίως στην Έγκωμη), από την Υστεροκυπριακή ΙΙΙ περίοδο (1200-1050 π.Χ.) και συνεχίζουν να ανατίθενται μέχρι και τους Πρώιμους Ιστορικούς Χρόνους (τύπος του γενειοφόρου πολεμιστή, Κίτιον, βόθρος 20, και Σαλαμίνα, Κυπρογεωμετρική Ι περίοδος, 1050-950 π.Χ.)⁸. Εξαφανίζονται για ένα μεγάλο διάστημα και επανεμφανίζονται κατά την Κυπροαρχαϊκή περίοδο, αυτή τη φορά όμως αποκλειστικά σε τάφους, κυρίως στην Αμαθούνα⁹. Αντίθετα με τα συμβαίνοντα στην Κύπρο, η παραγωγή προσωπείων και των δύο τύπων (ιδεαλιστικών και μορφαζόντων), όπως και η χρήση τους κυρίως σε ιερά, αλλά και σε τάφους, δεν σταμάτησαν στη συροπαλαιστινιακή ακτή

4. Βλ. σχετικά Ε. Simantoni-Bournia, « Masque en terre cuite du Sanctuaire de Hyria à Naxos », *BCH* 128-9, 2004-5, 119-132.

5. R.M. Dawkins et al., *The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta*, *JHS Suppl.* 5, 1929, 163-186.

6. J. Burr Carter, « The Masks of Orthia », *AJA* 91 (1987), 356-358.

7. Τα μορφάζοντα φαίνεται ότι πηρέζαν προσαρμογές του προσώπου του Humbaba, του τερατώδους αντιπάλου του Gilgamesh, η μορφή του οποίου υπόκειται στον τύπο του ελληνικού Γοργονίου, ενώ για τα νεανικά ή ανδρικά ιδεαλιστικά υπετέθη ότι απέδιδαν κάποια υπεράνθρωπη οντότητα, έναν ήρωα ή θεό.

8. V. Karageorghis, *The Coroplastic Art of ancient Cyprus*, II, *Late Cypriote II-Cyprogeometric III*, Nicosia 1993, 33-35, ομάδα Ν και 69-70, πίν. 31. 1 και 3.

9. V. Karageorghis, *The Coroplastic Art of ancient Cyprus*, III, Nicosia 1993, 107-117, πίν. 63-67. Τα ταφικά κυπροαρχαϊκά προσωπεία δεν ήταν δυνατό να φορεθούν ως μάσκες, αφού δεν είναι διάτρητα, είναι πολύ βαριά και έχουν σημαντικά μικρότερο του φυσικού μέγεθος.

μετά τους Πρώιμους Ιστορικούς Χρόνους, είναι μάλιστα πολύ πιθανό η επανεμφάνισή τους στη μεgalόνησο κατά την Κυπροαρχαϊκή περίοδο να οφείλεται σε φοινικική επανεισαγωγή. Φοίνικες διέδωσαν τα ταφικά προσωπεία και στην καρχηδονική Δύση.

Εντυπωσιακή είναι η μορφική σχέση που παρουσιάζει το προσωπείο των Υγίων προς ορισμένα πήλινα κυπριακά προσωπεία της Κυπρογεωμετρικής περιόδου: Η περιγραφή με σκουρόχρωμη αργιλική βαφή των διάτρητων ματιών, τα ανάγλυφα και ζωγραφισμένα φρύδια, οι έγκοιλοι και βαμμένοι ρόθωνες, ο τρόπος που αποδίδεται πλαστικά και βάφεται το γένη, είναι στοιχεία που υπάρχουν σχεδόν πανομοιότυπα στο ναξιακό και σε Κυπρογεωμετρικά προσωπεία από το Κίτιον (βόθρος 20) και τη Σαλαμίνα¹⁰. Τα Κυπροαρχαϊκά προσωπεία δύσκολα θα μπορούσαν να συγκριθούν με εκείνο των Υγίων, όχι μόνο γιατί είναι νεώτερα και μικρά σε μέγεθος, αλλά και γιατί παρουσιάζουν πολύ πιο εξατομικευμένα χαρακτηριστικά, θυμίζοντας συχνά πορträίτα, όπως τα προσωπεία «ηρώων/πολεμιστών» της Εποχής του Χαλκού από τη συροπαλαιστινιακή ακτή. Τα προσωπεία γενειοφόρων ανδρών και αγένειων νέων του ιερού της Ορθείας, ακόμα και τα λίγα που χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 7^{ου} αι. π.Χ., δεν έχουν πολλά κοινά με το ναξιακό παράδειγμα.

Δεδομένης της πρωιμότητας του ναξιακού πήλινου προσωπείου, που είναι παλαιότερο από το παλαιότατο σπαρτιατικό (και οπωσδήποτε διαφορετικής παράδοσης), δεν υπάρχει περίπτωση να σκεφθεί κανείς ότι έχει δεχτεί επίδραση από τα λακωνικά παραδείγματα. Είναι προφανές ότι άμεσοι πρόδρομοί του υπήρξαν τα αναθηματικά πήλινα Κυπρογεωμετρικά προσωπεία, στα οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως. Οι στενές επαφές της Νάξου προς την Κύπρο κατά την εποχή του Χαλκού και πάλι από το δεύτερο μισό του 8^{ου} αι. και σε όλη τη διάρκεια του 7^{ου} αι. π.Χ., έχουν γίνει επανειλημμένα αντικείμενο συζήτησης, ώστε δεν χρειάζεται να επιμείνουμε εδώ.

Γ. Ένα σχεδόν ακέραιο τροχήλατο κυλινδρικό αγγείο, μμούμενο ειδώλιο ενδεδυμένης γυναικείας μορφής, βρέθηκε κοντά στην ΝΑ γωνία του ναού ΙΙΙ των Υγίων (α' μισό του 7ου αι. π.Χ.), ανάμεσα σε αγγεία πόσεως αποτεθειμένα ευλαβώς στον πυθμένα έλους που περιέβαλλε από Α και Ν το χαμηλό εξάρμα γης, πάνω στο οποίο χτίστηκαν τα ναϊκά οικοδομήματα¹¹. Έχει ύψος 0.205 μ., διάμετρο βάσης 0.06 μ. και διάμετρο χείλους 0.045. Ο πηλός του είναι ναξιακός, αρκετά λεπτός, με άφθονα λευκά εγκλείσματα και μίκα (εικ. 6-8).

Το αντικείμενο έχει κυλινδρικό σώμα, επίπεδη βάση, ταινιόσχημη κατακόρυφη λαβή που ξεκινά στο μέσο περίπου του λαιμού και καταλήγει στον ώμο.

10. V. Karageorghis, *ό.π.* (σημ. 8), πίν. 31.1 και 3.

11. Βλ. σχετικά E. Simantoni-Bournia, *ό.π.* (σημ. 1), 273. Της ίδιας "Kyprische Einflüsse I. Ein anthropomorphes Gefäß aus Iria auf Naxos", *AM* 119 (2004), 33-54.

Στην κύρια όψη δηλώνονταν πλαστικά οι δύο μαστοί (σώζεται ο ένας), ενώ από τα δύο πλάγια, πλασμένοι σαν λεπτό ραβδάκι πηλού, εκφύονται οι κυκλικής τομής βραχίονες της μορφής, καμπτόμενοι στον αγκώνα και προσκολλημένοι στο σώμα, σε όσο μήκος σώζονται. Η πρόσθια όψη του λαμού του αγγείου έχει επιπεδωθεί και διαμορφωθεί με τη βοήθεια μήτρας σε έντονα τριγωνικό ανθρώπινο πρόσωπο, με έξεργο πηγούνι, οριζόντια βαθιά εγκοπή αντί στόματος, προεξέχουσα κατακόρυφη μύτη και πλαστικά δηλωμένους ημισφαιρικούς οφθαλμούς. Το υπόλοιπο τμήμα του λαμού του αγγείου λειτουργεί παράλληλα και ως κόμη της μορφής. Το πλαστικά τονισμένο χείλος του αγγείου σε άμεση συνέχεια των βολβών των ματιών, θα μπορούσε να εκληφθεί ως φρύδια, μέτωπο ή χαμηλός πόλος. Μαύρα ίχνη διατρέχουν διαγώνια το κυλινδρικό ληκυθόσχημο αγγείο, από τον αριστερό μαστό μέχρι το μέσον του ύψους και από εκεί μέχρι τη βάση (σε αντίστροφη κατεύθυνση). Ίσως αντιστοιχούν στη δήλωση κάποιας ταινίας, κοσμήματος ή της παρυφής του ματιού που τύλιγε τη μορφή.

Ο ανασκαφικός ορίζοντας του αγγείου δεν παρέχει μεγαλύτερη ακρίβεια χρονολόγησης από μια «γενική» τοποθέτηση μέσα στον ύστερο 8^ο-πρώτο μισό του 7^{ου} αι. π.Χ. Περισσότερα μπορούμε να κερδίσουμε από την τεχνοτροπική του ανάλυση και ένταξη¹², με βάση την οποία θα πρότεινα χρονολόγησή του στη στροφή προς το πρώτο τέταρτο του 7^{ου} αι. και μέχρι το 690 π.Χ., αφού η χρήση μήτρας στην κατασκευή του προσώπου δεν μας επιτρέπει μεγάλη -προς τα πίσω- απομάκρυνση από τον 7^ο αι. π.Χ.

Σύντομη επισκόπηση των τροχήλατων ανθρωπόμορφων αγγείων της ευρύτερης περιοχής του Αιγαίου, από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και μέχρι την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο, δείχνει την κατεύθυνση προς την οποία θα πρέπει να αναζητηθούν οι πρόγονοι της ναξιακής ανθρωπόμορφης «ληκυθου». Καθοριστικούς οδηγούς σ' αυτή μας την αναζήτηση θα θεωρούσαμε εκτός από τις χειρονομίες, και το περίγραμμα (profile) των ανθρωπομορφικών αγγείων. Στην περίπτωση του ναξιακού σκεύους το κυλινδρικό σχήμα παραπέμπει άμεσα σε ανατολικά, ιδίως κυπριακά πρότυπα¹³.

Τη στενότερη μορφολογική σχέση προς το αγγείο των Υφίων παρουσιάζουν, παρά τη χρονική απόσταση, κάποια συροπαλαιστινιακά αγγεία, όπως αυτό από το Tell Qasile¹⁴, ιδίως όμως τα σύγχρονα προς το τελευταίο κυπριακά ληκυθόσχημα ειδώλια Αστάρτης¹⁵, άμεσα επηρεασμένα από τα μυκηναϊκά ειδώλια τύπου Α¹⁶. Οι κυπριακές ανθρωπόμορφες «λήκυθοι» (ληκυθόσχημα ειδώλια) της

12. Βλ. σχετική πραγματέυση στο Ε. Simantoni-Bournia, *ό.π.* (σημ. 11).

13. V. Karageorghis et al., *The Cyprus Collections in the Medelhavsmuseet*, Nicosia 2003, 119 αρ. 136, όπου λεπτομερής συζήτηση του τύπου και βιβλιογραφία.

14. A. Mazar, *Excavations at Tell Qasile I*, Jerusalem 1980, 78 κε., εικ. 18, πίν. 29.

15. V. Karageorghis, *ό.π.* (σημ. 8), 15-16, πίν. 12. 1-7.

16. E. French, "Mycenaean Figures and Figurines. Their Typology and Function, στο R. Hägg, N.

Υστερο-κυπριακής III περιόδου (1200-1050 π.Χ.) υιοθετούν πλήρως τον νέο κρητο-μυκηναϊκό τύπο της ενδεδυμένης, με πόλο και πλούσια στολισμένης κυλινδρικής τροχήλατης γυναικείας μορφής που επιβάλλεται κατά την περίοδο αυτή στην κυπριακή κοροπλαστική, όμως δεν αντιγράφουν την ανύψωση των χεριών, που αποδόθηκε σε άμεση κρητο-μυκηναϊκή επιρροή, αλλά διατηρούν την παλαιά παράδοση της τοποθέτησής τους κάτω ή επάνω στο στήθος, συνεχίζοντας τον τύπο της μεγάλης ανατολικής και κυπριακής θεάς της γονιμότητας¹⁷. Την ίδια διάταξη χεριών υιοθετεί και το σπονδικό σκεύος του Tell Qasile, όπως και η πλειονότητα των «γυναικόμορφων» συροπαλαιστινιακών αγγείων.

Τα κυπριακά ανθρωπόμορφα αγγεία των Πρώιμων Ιστορικών χρόνων στερούνται αρχικά βραχιόνων (1050-950 π.Χ.)¹⁸, στη συνέχεια όμως τους φέρουν κατά μήκος των πλευρών του σώματος (950-850 π.Χ.)¹⁹, ενώ αργότερα (750-600 π.Χ.) επανέρχονται στο γονιμικής σημασίας άγγιγμα του στήθους, κατά το πρότυπο των ειδωλίων της Ασάτης²⁰. Η αδιάσπαστη συνέχεια στην παραγωγή των αγγείων αυτών, από την τελευταία μυκηναϊκή περίοδο μέχρι τουλάχιστον το 600 π.Χ., γεφυρώνει το χρονικό χάσμα με το ναξιακό σκεύος και εξηγεί τις απαράγνωριστες ομοιότητές του προς τα μυκηναϊκά είδωλα τύπου Α και τα προϊστορικά κυπριακά και συροπαλαιστινιακά ανθρωπόμορφα αγγεία. Ως ενδιάμεσους σταθμούς κατά τη μεταφύτευση του τύπου από την Ανατολή και την Κύπρο, περιοχές προς τις οποίες η Νάξος εμφανίζεται να έχει επαφές από πολύ νωρίς, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τη Ρόδο, και ιδίως τη Σάμο²¹.

Τα προϊστορικά κρητικά ανθρωπόμορφα αγγεία²² δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν πρότυπα του Νάξιου τεχνίτη, γιατί εκτός από τη χρονική απόσταση που τα χωρίζει από τη ναξιακή ανθρωπόμορφη λήκυθο, επαναλαμβάνουν τον τύπο των «εξωσμένων» τροχήλατων ειδωλίων με υψωμένο χέρι²³, στάση που συνεχίζουν και τα αντίστοιχα αγγεία των ιστορικών χρόνων, μέχρι τουλάχιστον την πρώιμη αρχαϊκή εποχή²⁴. Μέσα στο πρώτο μισό του 7^{ου} αι. π.Χ. παράγεται

Marinatos (εκδ.), *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 1st International Symposium at the Swedish Institute in Athens*, Stockholm 1980, 173-178.

17. J. και V. Karageorghis, "The Great Goddess of Cyprus or the Genesis of Aphrodite" στο S. Parola, R.M. Witing (εκδ.), *Sex and Gender in the Ancient Near East*, I, *Proceedings of the XLVIII rencontre Assyriologique Internationale*, Helsinki 2002, 272.

18. V. Karageorghis, *ό.π.* (σημ. 8), 62-63, *εικ.* 56-57, *πίν.* 28. 5-7.

19. V. Karageorghis, *ό.π.* (σημ. 8), 92, *πίν.* 41.3.

20. M. Maximova, *Les Vases plastiques dans l'Antiquité*, Paris 1927, *πίν.* 4 *αφ.* 18.

21. Βλ. σχετικά E. Simantoni-Bournia, *ό.π.* (σημ. 11).

22. Γ. Ρεθεμιωτάκης, *Μινωικά πήλινα ειδώλια*, Αθήναι 2001, 19 *εικ.* 23-24 και 25.

23. Γ. Ρεθεμιωτάκης, *αντόθι*, 80-83.

24. Π.χ. το αγγείο της Κισσάμου, J. Boardman, *The Cretan Collection in Oxford*, Oxford 1961, 89-92, *αφ.* 382, *πίν.* 30, ή τα κυλινδρικά αγγεία της Κνωσού και το σφαιρικότερο των Αρκαδών, Ν. Σταμπολίδης, Α. Καρέτσου, (επιμ.), *Ανατολική Μεσόγειος. Κύπρος, Δωδεκάνησα, Κρήτη, 16^{ος} - 6^{ος} αι. π.Χ.*, Κατάλογος εκθέσεως, Ηράκλειο 1998, 192, *αφ.* 209, 210, 211.

στην Κρήτη ένας μικρός αριθμός ανθρωπόμορφων αγγείων που παρουσιάζουν τυπολογικές συγγένειες προς το ναξιακό²⁵. Όλα αναπαράγουν ανατολικά /κυπριακά πρότυπα, με ελεύθερα πλασμένους και προσκολλημένους στο σώμα βραχίονες, που φέρονται άλλοτε προς το στήθος ή το στομάχι και άλλοτε προς τα κάτω, αγγίζοντας το αιδοίο, επαναλαμβάνοντας δηλαδή σε κάθε περίπτωση τις γονιμικές χειρονομίες της ανατολικής και κυπριακής μεγάλης θεάς. Τα κρητικά όμως αγγεία είναι προφανώς νεώτερα του ναξιακού, θα πρέπει επομένως να θεωρήσουμε ότι μάλλον έχουμε παράλληλη και ανεξάρτητη απόδοση κοινών προτύπων.

Η στενή μορφολογική σύνδεση των πιο πάνω ευρημάτων των Υρίων με την Κύπρο έγινε πιστεύουμε φανερή από την πραγμάτευση που προηγήθηκε.

Τα μικρά ανοικτά αγγεία που μας απασχόλησαν στην αρχή, εκτός από την προφανή συγγένεια σχήματος και διακόσμησης που παρουσιάζουν προς πρωιμότερα κυπριακά παρόμοια, δε φαίνεται να χρησιμοποιήθηκαν διαφορετικά από το πλήθος των αγγείων πόσεως, τοπικών ή άλλων εργαστηρίων, που ήρθαν στο φως στα Ύρια, και, εκτός από την επιβεβαίωση των σχέσεων με την Κύπρο²⁶, δεν μας διαφωτίζουν ειδικότερα για τη σημασία που θα μπορούσε να έχει η κυπριακή συνάφεια για το περιεχόμενο της λατρείας στο ναξιακό ιερό. Αντίθετα πολλά μπορούμε να κερδίσουμε από τα δύο άλλα αντικείμενα που παρουσιάσαμε.

Δεν γνωρίζουμε αν η ναξιακή λήκυθος χρησίμευσε ως κανονικό τελετουργικό σκεύος που εξυπηρετούσε σε τακτά χρονικά διαστήματα τη λατρεία στον ναό III των Υρίων, ή αν ήταν ένα απλό ανάθημα που αφού χρησιμοποιήθηκε άπαξ από κάποιον πιστό για την προσφορά χρών στη γονιμική θεότητα του τόπου, κατέληξε στον πυθμένα του παρακείμενου έλους, ανάμεσα σε άλλα αποθεμένα αγγεία²⁷. Σε κάθε περίπτωση η χρήση του αγγείου ως σπονδικού-αναθηματικού σκεύους είναι βέβαιη.

Όπως επισημαίνει η V. Jarosch, στην περίπτωση των ανθρωπόμορφων αγγείων είναι προφανέστατος ο συμβολισμός της μεγάλης θεάς της γονιμότητας, από το σώμα της οποίας -όπως από ένα αγγείο- ξεχύνονται οι καρποί της φύσης

25. Π.χ. το αγγείο του Πρινιά, D. Palermo, "Un vaso plastico antropomorfo dalla Patela di Prinias", *ChronArch* 33 (1994), 47-53, και ένα δεύτερο στο Μουσείο της Βασιλείας, *Dädalische Kunst auf Kreta. Ausstellungskatalog*, Mainz 1970, 117, αρ. Ε 8, πίν. 50 d. Στο ανθρωπόμορφο αγγείο του Πρινιά είναι πολύ έντονες οι οφειλές προς τα μινωικά κύπελλα στο σχήμα ανθρώπινης κεφαλής, ενώ το κρητικό αγγείο της Βασιλείας ανήκει στην ίδια με το ναξιακό σκεύος καλλιτεχνική παράδοση.

26. Συνοπτικά για τις σχέσεις Κύπρου και Αιγαίου στο τέλος της Εποχής του Χαλκού και τις αρχές της Εποχής του Σιδήρου βλ. S. Deger-Jalkotzy, "Interägäische Beziehungen und auswärtige Kontakte", στο E.-A. Braun-Holzinger, H. Matthäus (εκδ.), *Die nahöstlichen Kulturen und Griechenland an der Wende vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr.*, Möhnesee 2002, ειδικότερα σελ. 69.

27. Ο ίδιος τύπος απόθεσης μαρτυρείται και για την προηγούμενη οικοδομική φάση, εκείνην του ναού II (ΥΓ περίοδος), χωρίς όμως να είναι πάντοτε ευχερής η στρωματογραφική διάκριση, V. Lambrinoudakis, « Rites de consécration des temples à Naxos » στο *Cahiers de la Villa « Kérylos »*, *Table Ronde : Rites et cultes dans le monde antique*, Paris 2002, 5, εικ. 1 b.

και η αφθονία²⁸. Ο γονιμικός χαρακτήρας της λατρείας στα Ύρια έγινε πολύ σύντομα φανερός από την αρχιτεκτονική διαμόρφωση των αλληπάλληλων ναϊκών οικοδομημάτων²⁹. Το γεγονός αυτό άλλωστε, σε συνδυασμό με ενδείξεις που παρείχε η μεγάλη πλαστική που βρέθηκε στον ναό, ώθησε τον Β. Λαμπρινουδάκη να προτείνει τον Διόνυσο, τον κατεξοχήν θεό της βλάστησης και προστάτη της Νάξου, ως την κύρια λατρευόμενη θεότητα του ιερού³⁰.

Η μαρτυρία όμως των μικρών κινητών ευρημάτων οδήγησε πρόσφατα στην υπόθεση ότι παράλληλα με τη λατρεία της κύριας ανδρικής θεότητας θα πρέπει να υπήρχε μια δεύτερη, γυναικεία και εξίσου παλιά (αν όχι παλαιότερη)³¹, που θα μπορούσε να ταυτιστεί με εκείνην της Αριάδνης. Η τοποθέτηση των χειρών στο στήθος, ίσως και η γραπτή διακόσμηση στο σώμα του αγγείου, που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απόδοση του περίφημου -και πολύ προβληματικού- *κεστού μιάντα* της Αφροδίτης στον οποίο αναφέρεται ο Όμηρος³², σχετίζει άμεσα το ναξιακό σπονδικό σκεύος προς την ανατολική Αστάρτη και τη στενότατα συνδεδεμένη μαζί της κυπριακή μεγάλη θεά, η οποία προσαγορεύθηκε με το ελληνικό όνομα *Αφροδίτη* από τον ύστερο 4^ο αι. π.Χ. κε.³³

Τα ευρήματα που παρουσιάσαμε παραπάνω θα μπορούσαν ίσως να οδηγήσουν μακρύτερα το συλλογισμό μας προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης της γυναικείας θεότητας των Υρίων : Ο Πλούταρχος³⁴, μεταφέροντας πληροφορίες που αντλεί από τον Παίονα τον Αμαθούσιο³⁵, διηγείται ότι ο Θησέας επιστρέφοντας από την Κρήτη αποβίβασε στην Αμαθούντα την ταλαιπωρημένη από το ταξίδι και εγκυμονούσα Αριάδνη. Ο ίδιος αναχώρησε μόλις το επέτρεψε ο καιρός, η κρητικιά βασιλοπούλα όμως έμεινε στην Κύπρο και πέθανε κατά τον τοκετό. Ο Θησέας γύρισε στο νησί πολύ αργότερα και για να κατασιγάσει τις τύψεις του ανάθεσε δύο μικρά αγάλματα, το πρώτο ασημένιο, το δεύτερο χάλκινο και θέ-

28. Samos XVIII, 90.

29. Τριποδική τράπεζα προσφορών του ναού Ι, εσχάρες των ναών ΙΙ και ΙΙΙ, πύρανο κατά τη φάση της υπαίθριας λατρείας, άδυτο και μαρμάρινος βόθρος του ναού ΙV, βλ. σχετική βιβλιογραφία στη σημ. 1.

30. Β. Λαμπρινουδάκης, G. Gruben et al., «Ανασκαφή αρχαίου ιερού στα Ύρια της Νάξου», *Αρχαιολογία* 5 (1987-88), 169-170. V. Lambrinoudakis, "Neues zur Ikonographie der Dirke" στο H.-U. Cain, H. Gabelmann, D. Salzmann (εκδ.), *Beiträge zur Ikonographie und Hermeneutik. Festschrift N. Himmelmann*, Mainz 1996, 55-60.

31. E. Simantoni-Bournia, *ό.π.* (σημ. 1), 278-280.

32. Αν δεχθούμε ότι οι διαγώνιες γραμμές στο σώμα είναι πράγματι αργυλική ή μαγγανιούχα βαφή και όχι τυχαίος σχηματισμός μυκήτων. Για τον *κεστόν μιάντα* βλ. Ιλ. Ξ 214-218. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Δρανδάκη*, τ. 16, s.v. Κεστός. J. Karageorghis, *The coroplastic art of ancient Cyprus, V. The Cypro-archaic period*, Λευκωσία 1999, 94. J. και V. Karageorghis, *ό.π.* (σημ. 17), 277.

33. A. Hermary, "Le culte d'Aphrodite à Amathonte", *RDAC* 1988.2, 108. J. και V. Karageorghis, *ό.π.* (σημ. 17), 281-282.

34. *Θησεύς*, 20, 3-7.

35. *FHG* IV, 20.4 371. Βλ. και *LIMC* III, addenda (1986), s.v. Ariadne (M.-L. Bernhard), 1050.

οπισε θυσίες προς τιμήν της νεκρής, τις οποίες από τότε τελούσαν κατ' έτος οι Αμαθούσιοι. Παράλληλα καθιέρωσαν άλσος στο όνομα της Αριάδνης Αφροδίτης, όπου μάλιστα έδειχναν και τον τάφο της.

Η μαρτυρημένη από τις πηγές σχέση της Αριάδνης προς την Αμαθουσία Αφροδίτη, την εξέλιξη της κυπριακής και ανατολικής μεγάλης θεάς, ερμηνεύει κατά τον καλύτερο τρόπο τον τύπο του ανθρωπόμορφου αγγείου και την παρουσία του στα Έγρια : αποτελούσε την πλέον αρμόζουσα προσφορά στη ναξιακή γονιμική θεά, αφού πρόκειται για «άγαλμα» πλασμένο καθ' ομοίωσιν της Αστάρτης-Αφροδίτης-Αριάδνης, ένα σκεύος στο οποίο επαναλαμβανόταν η χαρακτηριστική χειρονομία ίσως και η ενδυμασία της θεάς, και από το οποίο ξεχνόταν η σπονδή όπως από την θεότητα πήγαζε η αφθονία.

Ας περάσουμε τώρα στο πήλινο προσωπείο από τα Έγρια. Προσφέροντας μια πρώτη ερμηνεία της παρουσίας του στο ιερό, θα θεωρούσαμε ότι τεκμηριώνει μια από τις παλαιότερες μαρτυρημένες χρήσεις πραγματικών ή πήλινων προσωπείων ως λατρευτικών εικόνων του Διονύσου, χρήση που επιβεβαιώνουν πολλά νεώτερα ευρήματα, ιδίως από τη Βοιωτία³⁶. Η βεβαιωμένη από τις πηγές και πλούσια εικονογραφημένη παρουσία προσωπείων στη λατρεία του θεού έχει ευρύτατα συζητηθεί³⁷. Τη χρήση πραγματικών ξύλινων προσωπείων στην ναξιακή λατρεία του Διονύσου αναφέρουν φιλολογικές μαρτυρίες, συγκεκριμένα ο Ευστάθιος³⁸ και ο Αθήναιος³⁹ : Δι' δ καὶ πρόσωπον τοῦ θεοῦ παρὰ τοῖς Ναξίοις τὸ μὲν τοῦ Βακχέως Διονύσου καλουμένον εἶναι ἀμπέλινον τὸ δὲ τοῦ Μειλικίου σύκινον. Το υπό συζήτησιν εύρημα θα μπορούσε να θεωρηθεί ανάθημα, που αποδίδει σε πηλό ένα από τα δύο ξύλινα «πρόσωπα» του θεού.

Αφορμή για μια κάπως διαφορετική ερμηνεία δίνει η J. Burr Carter, που πρότεινε ως μέρος του τελετουργικού της Ορθείας ένα είδος *Ιερού Γάμου*, στη διάρκεια του οποίου ο υποδυόμενος τον σύζυγο της θεάς ίσως φορούσε κάποιο από τα ιδεαλιστικά προσωπεία που βρέθηκαν στο ιερό του Ευρώτα⁴⁰. Η πιθανό-

36. Βλ. σχετικά L.A. Schneider, "Terrakottamaske des Dionysos", AA 1972, 67-73. LIMC III (1986), s.v. Dionysos, 425, αρ. 10-22 και σελ. 497, σχολιασμός (C. Gasparri).

37. Η βιβλιογραφία για τη χρήση του προσωπείου στη λατρεία του Διονύσου είναι τεράστια, βλ. εντελώς ενδεικτικά, LIMC III (1986), s.v. Dionysos, 424-428, αρ. 1-54 (C. Gasparri). E. Simon, *Die Götter der Griechen*, München 1985, 274-276, 263-268. A.D. Napier, *Masks, Transformation and Paradox*, Berkeley 1986. J.-P. Vernant, *Figures, idoles, masques*, Paris 1990. C. Bérard, C. Bron, «Le liknon, le masque et le poteau. Images du rituel dionysiaque», στο *Mélanges Pierre Lévêque*, 4. Religion, Besançon 1990, 29-44. F. Frontisi-Ducroux, *Le dieux masque. Une figure de Dionysos d'Athènes*, Paris 1991. T.C. Carpenter-C. Faraone (επιμ.), *Masks of Dionysus*, Ithaka, London 1993.

38. G. Stallbaum, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homerī Odysseam* (Leipzig 1825-6, επανέκδ. Hildesheim 1970), τόμ. 2, 326.34.

39. Αθηναίου, *Δειπνοσοφισταί* Γ 14. Βλ. σχετικά E. Condoléon-Bolanacchi, «Ariane à Naxos», στα *Πρακτικά XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας, Αθήνα 4-10 Σεπτεμβρίου 1983* (Αθήνα 1988), 256-257. W. Burkert, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία*, (ελληνική μετάφραση, Αθήνα 1993), 350.

40. J. Burr Carter, "Masks and poetry in early Sparta", στο R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist

τητα να αποτελούσε ο τελετουργικός γάμος μέρος της λατρευτικής πρακτικής και στο ιερό των Υρίων παρουσιάζεται αρκετά ισχυρή, ιδίως αν αναλογισθούμε τη συχνότητα με την οποία αυτός εμφανίζεται γενικά στη λατρεία του Διονύσου⁴¹, στον οποίο ήταν κατά πάσα πιθανότητα αφιερωμένος ο μεγάλος ναξιακός ναός. Στον τοπικό μύθο του θεού γίνεται σαφέστατος λόγος για το γάμο του με την εγκαταλελειμμένη από τον Θησέα Αριάδνη⁴², ενώ την τέλεση άλλοτε εύθυμων και άλλοτε πένθιμων εορτών προς τιμήν της τελευταίας παραδίδει ρητά ο Πλούταρχος⁴³. Προς αυτή την παλαιά αιγαιακή θεά της βλάστησης και της γονιμότητας ταυτίσαμε τη γυναικεία θεότητα, «σύννα» του προστάτη του νησιού, στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως. Η χρήση γενειοφόρου ιδεαλιστικού προσώπου από τον υποδύμενο το σύζυγο της γονιμικής θεάς κατά τη διάρκεια κάποιας τελετουργικής ένωσης στο μεγάλο ναξιακό ιερό, δεν θα ήταν περισσότερο παράδοση από το γάμο του Διονύσου με τη σύζυγο του άρχοντα βασιλέα της Αθήνας στα αττικά Ανθεστήρια⁴⁴. Γνωρίζοντας πόσο σημαντικός ήταν για τη Νάξο ο ιερέας του Διονύσου⁴⁵, δεν φαίνεται καθόλου απίθανο να φορούσε αυτός τη μάσκα του θεού, ενώ το ρόλο της θείας συζύγου του θα μπορούσε ίσως να έχει το ξόανο της Αριάδνης.

Η εύρεση του κυπριακής έμπνευσης πλήλινου αναθηματικού προσώπου στα Ύρια, επιβεβαιώνοντας άλλη μια φορά την κυπριακή συνάφεια για τη Νάξο, παρέσχε ιδιαίτερα ευπρόσδεκτη επίρρωση της πρότασης που διατυπώσαμε με βάση τα ευρήματα από το ιερό και τις μαρτυρίες των πηγών, για σύνδεση της ναξιακής υπόστασης της Αριάδνης προς την κυπριακή/ανατολική μεγάλη θεά. Είναι προφανές ότι στην περίπτωση μας ο Διόνυσος αναλαμβάνει τη θέση του συνοδού θεού. Στην λατρεία των Υρίων όμως τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν όπως σε εκείνες της Ήρας στη Σάμο ή της Αρτέμιδος στη Σπάρτη, όπου η γυναικεία θεότητα

(εκδ.), *Early Greek Cult Practices. Proceedings of the 5th International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June 1986*, Stockholm 1988, 89-98.

41. W. Burkert, *Θρησκεία*, 343-347, 491-492. F. Tripet-Pedis, «Οι αρχαίες μαρτυρίες για τη λατρεία του Διονύσου στη Νάξο», στο Ι. Προμπονάς, Στ. Ψαρράς (εκδ.), *Πρακτικά του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου 'Η Νάξος δια μέσου των αιώνων'*, Φιλώτι Νάξου 1992, Αθήναι 1994, 163.

42. Διοδώρου, *Βιβλιοθήκη Ιστορική* IV 61. 4 6, V 51. 4. G. Stallbaum, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Odysseam* (Leipzig 1825-6, επανέκδ. Hildesheim 1970), τόμ. 1, 421.8. Ο Φερεκίδης αναφέρει χρυσό στέφανο ως γαμήλιο δώρο του Διονύσου προς την Αριάδνη, *FGHHist* 3. απ. 148, 153. Για τη διαχρονική σχέση της Αριάδνης με τη Νάξο βλ. Κ. Καμαρέττα-Πίσση, «Η Αριάδνη στη Νάξο», στο Ι. Προμπονάς, Στ. Ψαρράς, *ό.π.* (σημ. 41), 193-222 και σελ. 220 για τα αρχαία κείμενα που αναφέρονται σ' αυτήν. Εικονογραφική απόδοση της συνάντησης Διονύσου/Αριάδνης βλ. στο *LIMC* III (1986), s.v. Dionysos, 482-488, αρ. 708-779 (C. Gasparri).

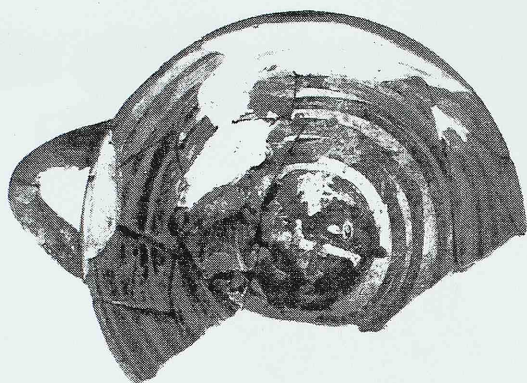
43. Πλούταρχου, *Θησεύς*, 20. 8-9.

44. W. Burkert, *Θρησκεία*, 240-242, ιδίως 241, 346-347, 491-492.

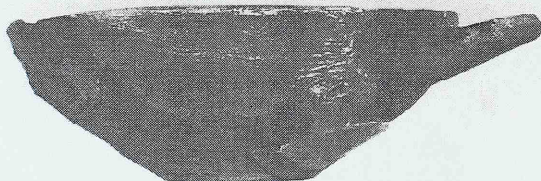
45. Ήταν ο επώνυμος άρχοντας του νησιού όπως δείχνουν τα νομίσματα, B.V. Head, *Historia numorum*, Oxford 1911, 488-9, αλλά και επιγραφικές μαρτυρίες βλ. F. Tripet-Pedis, *ό.π.* (σημ. 41), 162 και υποσημ. 10-11.

παρέμεινε κυρίαρχη μέχρι το τέλος της λειτουργίας των ιερών. Φαίνεται ότι στη Νάξο ο κατά κανόνα υποδεέστερος πάρεδρος της θεάς είτε είχε ανέκαθεν την πρωτοκαθεδρία, είτε επικράτησε κάποια στιγμή και αναδείχθηκε σε αποκλειστικό προστάτη του νησιού, βάζοντας σε δεύτερη μοίρα τη γυναικεία θεότητα, αφού διέθετε τα ίδια με εκείνην χαρακτηριστικά, του προστάτη της βλάστησης και της γονιμότητας ανθρώπων και ζώων⁴⁶.

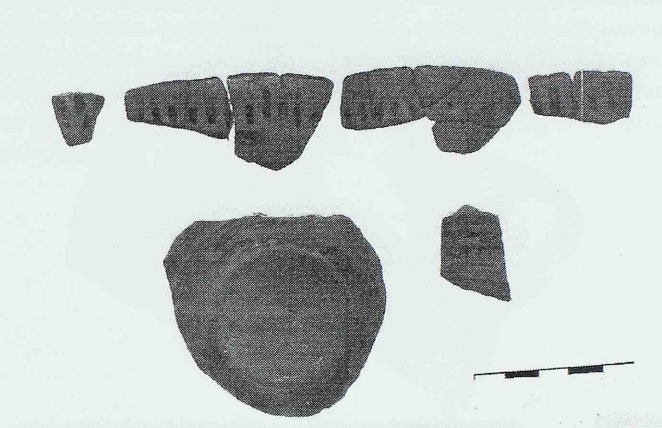
46. Θα μπορούσαμε ίσως να θεωρήσουμε ότι η παραλλαγή του μύθου που παρουσιάζεται στους στίχους της *Οδύσσειας* λ. 321 κε, σύμφωνα με τους οποίους η Άρτεμις σκότωσε την Αριάδνη *Διονύσου μαρτυρήσι*, αντανακλά αυτήν ακριβώς την -μάλλον ασυνήθιστη- επικράτηση του άρρενος θεού.

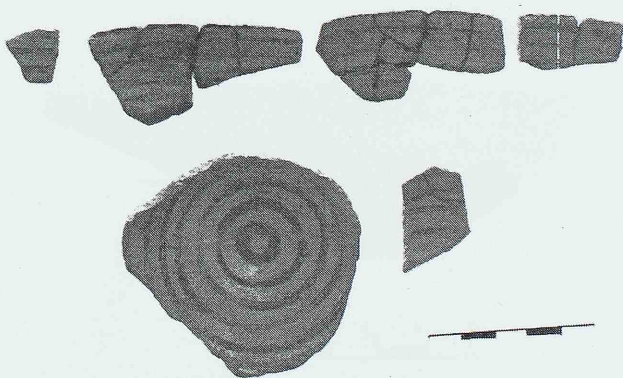
Εικ. 1. Ναξιακή κοτύλη από το ιερό των Υγρίων Νάξου.
Τέλος 8^{ου} αι. π.Χ. (εσωτερικό).

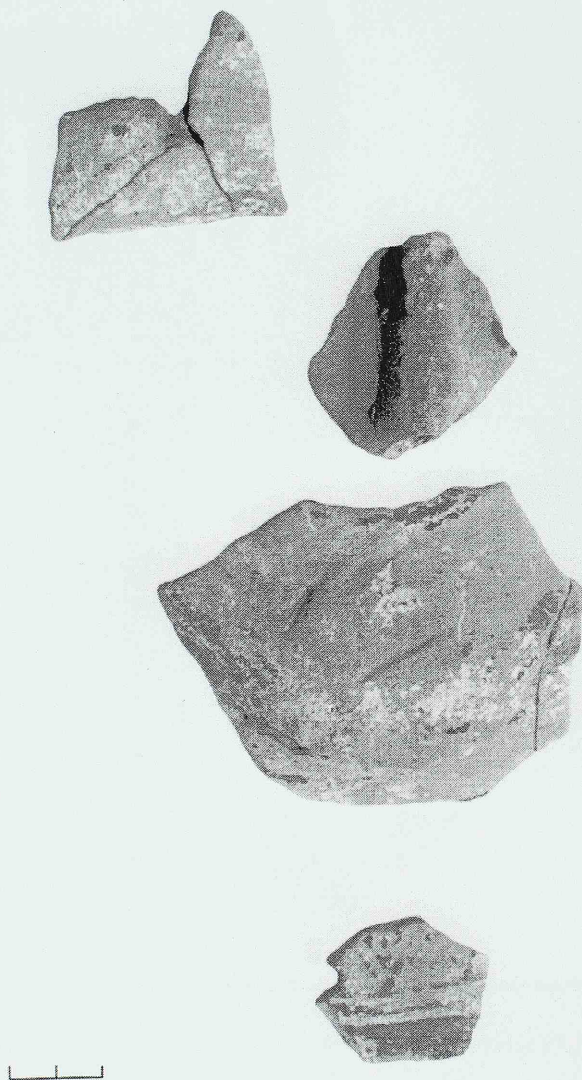
Εικ. 2. Ναξιακή κοτύλη από το ιερό των Υγρίων Νάξου.
Τέλος 8^{ου} αι. π.Χ. (εξωτερική όψη).

Εικ. 3. Οστρακα ναξιακής κοτύλης από το ιερό των Υγρών Νάξου.
Τέλος 8^{ου} αι. π.Χ. (εξωτερική όψη)

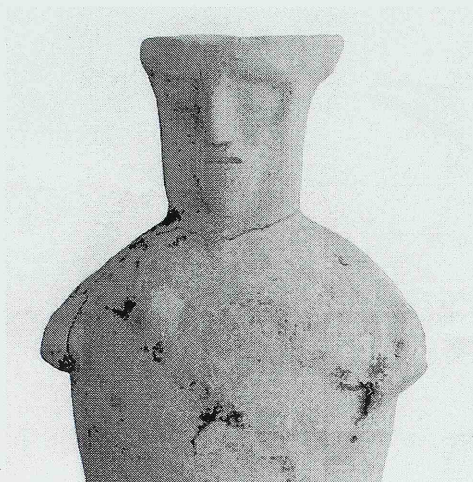
Εικ. 4. Οστρακα ναξιακής κοτύλης από το ιερό των Υγρών Νάξου.
Τέλος 8^{ου} αι. π.Χ. (εσωτερικό).

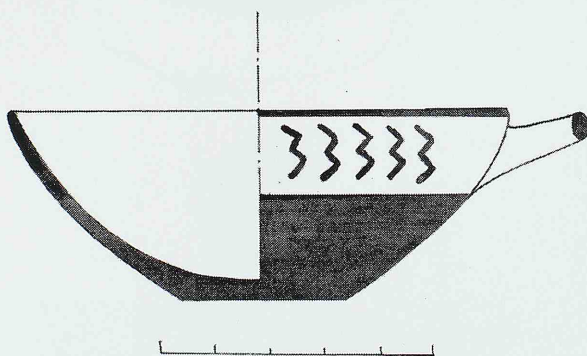
Εικ. 5. Οστρακα πήλινου προσωπείου από το ιερό των Υγρών Νάξου.
Τέλος 8^{ου} αι.-690 π.Χ.

Εικ. 6-7. Ανθρωπόμορφο τροχήλατο κυλινδρικό αγγείο από το ιερό των Υγίων Νάξου.
700-690 π.Χ.

Εικ. 8. Ανθρωπόμορφο τροχήλατο κυλινδρικό αγγείο από το ιερό των Υγρών Νάξου.
700-690 π.Χ.

Σχέδ. 1. Ναξιακή κοτύλη από το ιερό των Υγρών Νάξου. Τέλος 8^{ου} αι. π.Χ.

Σχέδ. 2. Προσπάθεια αποκατάστασης πήλινου προσώπειου από το ιερό των Υγίων Νάξου.
Τέλος 8^{ου} αι.-690 π.Χ.